स्थितेरनुकूलव्यापारवानित्याकारकस्तत्र बोधः दृष्टान्तस्तरथिचा आपारबोधनादिति काशापाः। पाणिनीयास्तु "धारेरुत्तमर्णः" इति सूत्रात्तुत्तमर्णे चैतार्थ यतं धारयते इत्यादाविव गुरवे गां धारयते इत्यादावपि ऋणपदर्णं धारणं दानमस्य चतुर्थ्यर्थः तथाच गुरुदत्तां गां ऋणत्वेन स्वीकृतोत्याकारकस्तत्र वाक्यार्थः पक्षाच्छोध्यत्वेनाङ्गीकृत्य स्वीकृतस्य द्रव्यस्वमित्याहुः। पुत्राय राध्यति पुत्रावेक्षते इत्यादौ दैवनिरूपणं धात्वर्थस्तन्निविष्टे च दैवे सुखस्य सम्बन्धस्यान्वयस्तेन पुत्रस्य दैवं निरूपयतीत्येव तत्र बोधः। गुरवे गां प्रतिगृणाति आगृणातीत्यादौ देयत्वेनाभ्युपगमः गृणातेरर्थस्तत्र गोर्विशेष्यत्वेन तदेकदेशे च दाने गुरोरुद्देश्यत्वेनान्वयस्तेन गुरूद्देश्यकदानकर्मत्वेन गामभ्युपगच्छतीत्येवं तत्र बोधः। होत्रे प्रतिगृणातीत्यादौ ऋणानुकूलव्यापारलक्षणं प्रोत्साहनं गृणातेरर्थस्तदेकदेशे च दाने होत्रादेरन्वयस्तेन होत्रनिष्ठऋणानुकूलव्यापारवानित्याकारकस्तत्र बोधः। चैतार्थ क्रुध्यति क्रुध्यतीत्यादौ धात्वर्थ उत्कटद्वेषस्तत्र विषयित्वलक्षणं सम्प्रदानत्वं चतुर्थ्या बोध्यते तेन च चैत्रविषयकोत्कटद्वेषवानित्याकारकस्तत्र बोधः। पुत्रे कोपो न युज्यते इत्यादौ क्रुधन्तस्य कोपपदस्यैवार्थे पुत्र इत्यस्याश्रया न तु धात्वर्थः। पटाय घटते इत्यादावपि धात्वर्थस्तु पटस्य विषयित्वं बोध्यते तत्रोद्देश्यत्वमेव चतुर्थ्यर्थः कथमन्यथा पटेच्छया तन्तुनिर्माणदशायां पटाय यतते इत्यादिकः प्रयोगः इत्यपि वदन्ति। मित्राय द्रुह्यतीत्यत्र द्विष्टाचरणं द्रोहस्तेन मित्रस्य द्विष्टमाचरतीत्यर्थः। शिष्यायेर्ष्यतीत्यत्रानिष्टानुपेक्षणमीर्ष्या तथाच शिष्यानिष्टं नोपेक्षत इत्यर्थः। इत्यायाक्रुध्यतीत्यत्र क्रुधया गुरुद्वेषस्तेन पुत्रस्य गुरुं द्वेष्टीत्याकारकस्तत्र बोधः। मित्रं द्रुह्यति शिष्यमीर्ष्यति पुत्रमाक्रुध्यतीत्यपि प्रयोगात् द्रुहादिकर्मणः सम्प्रदानत्वं वैकल्पिकमित्युच्यते। कोपपूर्वकस्य द्रोहादेर्द्रुहादिधात्ववाच्यत्वे तत्कर्मणः सम्प्रदानत्वं द्रोहादिमात्रस्य तथात्वे तु कर्मत्वमेवेति पुनः कोमारा.। सोपसर्गयोस्तु क्रुधद्रुहोः कर्मणः कर्मत्वेव न तु सम्प्रदानता अतएव शिष्यस्याभिक्रोद्धा मित्रस्याभिद्रोढेत्यादौ क्रुद्योगे कर्मणि षष्ठ्येव प्रमाणम"।

सम्प्रदाय पु० सम्+प्र+दा-भावे घञ्। १गुरुपरम्परागते मन्त्रोपदेशे अमरः। उपचारात् २तदुपदेशयुते ज्ञाने च। ईश्वरकृते सर्वसम्प्रदायप्रद्योतकत्वमिति "निर्माणकाल-मधिष्ठाय सर्वसम्प्रदायप्रद्योतक इति पातञ्जलाः" कुसुमा०। ईश्वरवादे च सर्वज्ञताऽऽशङ्क्य तथैव व्यवस्थापितं यथा "नन्वशरीरात् कथं वेदघटादिशब्दव्यवहारस्मरणादयः उच्यते सर्गादावदृष्टोपस्कृतभूतभेदात्मीनशरीरोत्पत्तावदृष्टवदात्मसंयोगाददृष्टसहकृतप्रयत्नवदीश्वरसंयोगाद्वा सकलघटार्थगोचरज्ञानादुविवक्षासहितात्मीनकण्ठेरकण्ठतालादिक्रियाजन्यसंयोगाद्घटोत्पत्तिः। एवं कुलालादिशरीरावच्छेदेनादृष्टसहकृतप्रयत्नवदीश्वरसंयोगात्तद्बुद्धीच्छासहितचेष्टोत्पत्तौ सकलघटानुकूलव्यापारो घटोत्पत्तिः। एवं प्रयोज्यप्रयोजकज्ञानाय व्यापाराभिमतशरीरावच्छेदेनापि अदृष्टसहकृतेश्वरज्ञानेच्छाप्रयत्नादेव व्यवहारः, ततस्तत्सुगोलो बालो व्युत्पद्यते सोऽयं भूतावेशन्यायः। यत्तु यथा शिल्पादिना मौनिस्त्राकोऽनुमाय पश्यते तथा सर्गान्तरात्सकलतत्त्वज्ञानवता भोगार्थं सर्गादावुत्पन्नेन मन्वादिना सर्वज्ञेन, ईश्वराभिप्रायस्ववेदः साक्षाद्गत्यानूद्यते ततोऽप्यिनसम्प्रदायः स एव कायव्यूहं कृत्वा वाग्व्यवहारं करोतीति मतं तन्न प्रविभर्गादावनन्तसर्वज्ञकल्पनायां गौरवात् तेषामेव शिल्पादिकर्तृत्वसम्भवेन ईश्वरानुगमाच्च। एतेन सर्गादौ सर्गान्तरसिद्धयोगिन एव शिल्पिकर्तारः सन्त्विति निरस्तं सर्गादावनन्तसर्वज्ञसिद्धिश्च किं प्रमाणान्तरात् शिल्पादिकर्तृत्वाहकाद्वा नाद्यस्तदभावात् नान्त्यः अनादिद्व्यणुकादिकार्यप्रवाहस्य स्वकर्तृकत्वानुमानात् लाघवसहकृतादेकस्यैव सर्वज्ञस्य सिद्धेः"।

सम्प्रदायप्रवर्त्तकभेदाश्च पद्मपु० उक्ता यथा "श्रीमन्नारायणो ब्रह्मा नारदो व्यास एव च। श्रीलक्ष्मीः पद्मनाभो रुद्रो हरिर्माधवस्तथा। अक्षोभो जयतीर्थश्च ज्ञानसिन्धुर्दयानिधिः। विद्यानिधिश्च राजेन्द्रो जयधर्मसुनिस्तथा। पुरुषोत्तमो ब्रह्मण्यो व्यासतीर्थसुविस्तथा। श्रीमाल्लक्ष्मीपतिः श्रीमान् माधवेन्द्रपुरी तथा। सम्प्रदायविहीना ये मन्त्रास्ते निष्फला मताः। अतः कलौ भविष्यन्ति चत्वारः सम्प्रदायिनः। श्रीमाध्वरुद्रसनका वैष्णवाः क्षितिपावनाः" पद्मपु०। तन्त्रोक्तवैष्णवसम्प्रदाया यथा "श्रीश्चैव चैवाग्र वैखानसः सात्वतेटी श्रीराधावल्लभो तथा। गोकुलेशो महेशानि! तथा तन्द्रावनी भवेत्। पञ्चरात्रः पञ्चमः स्यात् षष्ठः श्रीवीरवैष्णवः। रामानन्दी हविष्ट्राशी निम्बार्कश्च महेश्वरि!। ततो भागवतो देवि! दश भेदाः प्रकी